

УДК 343.2./7:341

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7\(21\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7(21)-194-207)

Павлова Тетяна Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ: ПРАВОВА ТА ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВІ (НА ПРИКЛАДІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ)

Анотація. У статті досліджено правову та психологічну складові кримінального покарання як найсуворішого заходу державного примусу, що застосовується судом до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та була визнана винною.

Кримінальне покарання розглянуто як традиційний захід впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Встановлено, що призначення покарання є юридичним наслідком порушення соціальних та правових норм, які мають суттєвий вплив на особистість засудженої особи, а тому окрім розуміння правової сутності покарання як найсуворішого заходу державного примусу, важливо дослідити та врахувати психологічну складову покарання, яка проявляється через вплив на психіку засудженої особи, що відчуває кожна засуджена особа через кару як сутність покарання та умови відбування покарання як змісту покарання. Розкриття психологічної складової кримінального покарання відбувається через досягнення мети покарання. Проаналізовано вплив особистості комбатантів, що вчинили воєнні злочини, на обрання виду покарання та досягнення мети покарання.

Зроблено висновок, що до основних функцій працівників пенітенціарної служби слід віднести: вивчення та врахування психологічних та інших особливостей засудженого; спілкування із засудженими на підставі побудови взаємної поваги та довіри; співчуття ставлення та розуміння до засудженого, вміння вислухати та надати йому якісну допомогу та пораду; допомога у прийнятті та усвідомленні факту покарання, каяття та спокути за вчинене кримінальне правопорушення через застосування програми медіації та медитаційних практик; вивчення мотивів та обставин, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та побудова з урахуванням цього відповідних прийомів та методів подальшому запобіганню вчинення нових кримінальних правопорушень; корекція особистості та психологічна оцінка

змін особистості під час перебування в місцях ув'язнення; духовне виховання засуджених; трудове виховання; зміна (корекція) цінностей засудженого та досягнення позитивних змін у його поведінці; подолання агресивної поведінки; залучення до здорового способу життя; формування позитивного світогляду засуджених тощо.

Ключові слова: сутнісні ознаки кримінального покарання, психологічна складова кримінального покарання, засуджений, комбатант, міжнародний збройний конфлікт, воєнний злочин, Міжнародний кримінальний суд.

Pavlova Tetiana Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boule, 24/26, Odesa, tel.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

CRIMINAL PUNISHMENT: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS (ON THE EXAMPLE OF RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES)

Abstract. The article examines the legal and psychological components of criminal punishment as the most severe measure of state coercion applied by a court to a person who has committed a criminal offense and has been found guilty.

The author examines criminal punishment as a traditional measure of influence on a person who has committed a criminal offense. Sentencing is a legal consequence of violating social and legal norms that have a significant impact on the personality of the convicted person. Therefore, in addition to understanding the legal essence of punishment as the most severe measure of state coercion, it is important to investigate and understand the psychological nature of punishment, which is manifested through the impact on the psyche of the convicted person, which is experienced by each convicted person through punishment as the essence of punishment and conditions of serving punishment as the content of punishment. Disclosure of the psychological component of criminal punishment occurs through the achievement of the purpose of punishment. The author analyzes the influence of the personality of combatants who have committed war crimes on the choice of the type of punishment and the achievement of the purpose of punishment.

It is concluded that the main functions of penitentiary service employees should include: studying and taking into account the psychological and other characteristics of the convicted person; communication with prisoners on the basis of building mutual respect and trust; sympathetic attitude and understanding of the convicted person, the ability to listen and provide him/her with quality assistance and advice; assistance in accepting and realizing the fact of punishment, repentance

and atonement for a criminal offense through the use of a mediation program and meditation practices; studying the motives and circumstances that contributed to the commission of a criminal offense and building appropriate techniques and methods to further prevent the commission of new criminal offenses; personality correction and psychological assessment of personality changes during detention; spiritual education of convicts; labor education; change (correction) of the convict's values and achievement of positive changes in his/her behavior; overcoming aggressive behavior; engaging in a healthy lifestyle; formation of a positive outlook of convicts, etc.

Keywords: essential features of criminal punishment, psychological component of criminal punishment, convict, combatant, international armed conflict, war crimes, the International Criminal Court.

Постановка проблеми. Кримінальне право, реалізуючи свою основну функцію – охорона суспільства, держави, людини і громадянина, має різноманітні форми реагування на поведінку особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Кримінальне покарання є однією з традиційних форм реакції держави, через яку реалізується кримінальна відповідальність, яка має не тільки правову складову, а й психологічну, оскільки безпосередньо впливає на психічні процеси винної особи через що має відбуватися досягнення мети покарання. При цьому в ч. 3 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначено, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [1].

Правова та психологічна складові кримінального покарання включають в себе дослідження сутнісних глибинних ознак кримінального покарання, які пов'язані з встановленням сутності, змісту, мети покарання та психологічними наслідками його впливу на особу, визнану винною у вчиненні кримінального покарання та направлену для відбування покарання, які будуть розглянуті у статті на прикладі розгляду впливу особистості комбатантів, що вчинили воєнні злочини, на обрання виду покарання та досягнення мети покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем кримінального покарання присвячені праці Л.В. Багрія-Шахматова, Ю.В. Бауліна, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.О. Навроцького, Є.О. Письменського, Ю.А. Пономаренка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, О.І. Ющик та інших вчених.

Дослідженням виховного процесу на ув'язнених з психічними розладами, жінок, неповнолітніх тощо займався Р.М. Кубрак; О.В. Ярош розглядав особливості організації індивідуально-виховної роботи із засудженими, що вчинили насильницькі злочини; А.Х. Степанюк вивчав засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі;

С. Андрейченко, М. Гнатовський, Т. Короткий, М. Шевердін досліджують особливості кримінальної відповідальності за воєнні злочини тощо.

Вітчизняні вчені-юристи головним чином займаються дослідженням правової складової кримінального покарання. Реалізація системного підходу при дослідженні основних юридичних понять призвела до необхідності комплексного дослідження двох важливих складових покарання – правової та психологічної у їх єдності та взаємодії між собою за для більш глибокого розуміння впливу покарання на особистість засудженого та досягнення мети кримінального покарання.

Метою статті є дослідити правову та психологічну складові кримінального покарання, керуючись такими науковими методами пізнання як системний аналіз, порівняльно-правовий, методи аналізу та синтезу тощо, що дозволить вийти на якісно інший рівень розуміння кримінального покарання та буде сприяти досягненню мети покарання.

Виклад основного матеріалу. *Правова складова кримінального покарання* охоплює дослідження сутнісних юридичних ознак, до яких відносяться: сутність та зміст кримінального покарання через реалізацію принципів законності, справедливості, пропорційності, гуманності тощо. У процесі відбування покарання засудженому гарантується право на гідне поводження, недоторканість його гідності та заборона на піддавання його жорстокому, нелюдському або принижувальному поводженню.

Сутність предмета (явища) складає його якість, сукупність його основних властивостей. Тобто сутність предмета визначає його глибинні характеристики і властивості, які відрізняють його від інших предметів і є основою його ідентичності. Зміст включає в себе все, що входить до предмету, до його структури, як певна єдність елементів, їх взаємозв'язки між собою, а також усі його ознаки.

Сутністю кримінального покарання є те головне та незмінне, що характеризує покарання, його внутрішню найважливішу сторону, його сенс, глибинні процеси, те, що зумовлює його властивості й відрізняє від змінних характеристик покарання та інших явищ. Змістом покарання є певним чином впорядкована сукупність елементів, що характеризують певне покарання, їх взаємодія, тобто те, що розкриває, конкретизує, відображає сутність. Сутність та зміст покарання завжди перебувають у єдності між собою. Зміст покарання конкретизує його окремі прояви, елементи впливу на винних осіб та потребує точного визначення вказаних особливостей у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Така формалізація робить покарання правомірним актом державного примусу та визначає правовий статус засудженого. Враховуючи сутність, зміст та функції кримінального покарання, законодавець встановлює кінцеву мету, якої прагне досягти держава.

Правовий аналіз частини 2 ст. 50 КК України свідчить про невідповідність мети покарання, визначеної у вказаній нормі, основним положенням ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України). А саме «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» [1] та «виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» [2]. При цьому у ст. 50 КК України зміст мети покарання не розкривається у той час як у ст. 6 КВК України визначено: «1. *Виправлення засудженого* – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 1 ст. 6 КВК України). *Ресоціалізація* – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2 ст. 6 КВК України)» [2]. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. У психологічній науці надано наступне визначення ресоціалізації, а саме «процес ціннісної переорієнтації особистості правопорушника, формування механізму соціально-позитивного цілепокладання, вироблення у неї стереотипів соціально-бажаної поведінки [3, с. 102]. Вважаємо, що зміст ч. 2 ст. 50 КК України потребує змін з метою приведення у відповідність її положень з нормами Кримінально-виконавчого кодексу України, який визначає правовий порядок та умови відбування кримінального покарання. При цьому слід робити пріоритет саме на запобіганні як меті покарання, яка має наскрізне правове значення, оскільки корелює не тільки з кримінально-правовими нормами та інститутами, а й з соціально-економічними процесами, які є підґрунтям будь-яких нормативних змін та перетворень.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є «встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК України). Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання» [2, ч. 4 ст. 6 КВК України].

Отже, *кримінальне покарання має сутнісну (якісну) та кількісні (змістовні) ознаки*. Сутністю покарання, на нашу думку, є кара, яка проявляється в осуді винної особи ім'ям України (ч. 1 ст. 371 Кримінального процесуального кодексу України) після закінчення судового розгляду обвинувальним вироком [4].

Наступна важлива правова складова кримінального покарання – це правообмеження через які реалізується кримінальна відповідальність. Так, в ч. 1 ст. 50 КК України передбачено, що «покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [1]. Вказана норма ґрунтується на положенні ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., а саме «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших...» [5]. Серед науковців висловлена думка, що покарання полягає не тільки в обмеженні, а й у позбавленні прав і свобод засудженого. Вважаємо, що така позиція протирічить ст. 21 Конституції України, яка закріплює, що «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [6], а це означає, що навіть засуджена особа, тобто особа, яка була визнана винною у вчиненні кримінального покарання та якій було призначено кримінальне покарання, не може бути позбавлена, а тільки обмежена в своїх правах у випадках, передбачених законом. Тому вважаємо, що потребує удосконалення система покарань, які передбачені у ст. 51 КК України, а саме необхідно змінити редакційну назву позбавлення волі на певний строк та довічно, яку можна замінити на термін «ув'язнення».

Саме через характер правообмежень одне покарання відрізняється від іншого та через це розкривається і сутність покарання. Залежно від характеру правообмежень виділяють кримінальні покарання, які пов'язані із ізоляцією (арешт, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі, довічне позбавлення волі – ст. 51 КК України); покарання, пов'язані з майновими правообмеженнями (штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна). У Кримінально-виконавчому кодексі України законодавець поділяє покарання на ті, які не пов'язані з позбавленням волі – це усі види покарань, окрім позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі та відповідно покарання, які пов'язані з позбавленням волі – позбавлення волі та довічне позбавлення волі. Законодавець поділяє покарання з урахуванням порядку призначення на: основні, додаткові, ті, що можуть призначатися як основні, так і як додаткові (ст. 52 КК України). У науці кримінального права є й інші підстави класифікації видів покарань, а саме за ознаками суб'єкта – ті, що призначається загальному суб'єкту та ті, які призначаються спеціальному суб'єкту, наприклад, вчинення військовослужбовцем військового злочину (або комбатантом міжнародного воєнного злочину тощо); залежно від строку виконання покарання бувають одноактні та строкові; залежно від місця розташування покарання у Кримінальному кодексі України вони поділяються

на покарання, які можуть бути призначені тільки в разі їх закріплення в санкції статті Особливої частини, – це більшість видів покарань та покарання, яке може бути призначено як у випадках, коли воно передбачено в санкції, так і на підставі статті Загальної частини Кримінального кодексу України: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання (ч. 2 ст. 55 КК України); покарання, яке не передбачено в жодній санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України та призначається виключно на підставі статті Загальної частини (ст. 54 КК України): позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Зміст та сутність кримінального покарання розкривається також через наступні ознаки, які відрізняють покарання від інших заходів кримінально-правового характеру, а саме розуміння кримінального покарання як найсуворішого заходу державного примусу; особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку; призначається тільки судом; публічний та особистий характер; передбачено тільки у КК України (ст. 51 та 98 КК України); осуд відбувається за вироком суду від імені держави; призначення покарання тягне за собою судимість.

За даними Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), близько 90% засуджених, які направляються до виправних колоній, перебувають у стресових станах, з них 60% – у стані депресії та 30% – у стані агресії [7]. Вказані дані свідчать про необхідність комплексного дослідження впливу на особу засудженого не тільки правової складової покарання, а й психологічної.

Психологічна складова кримінального покарання пов'язана з розумінням психологічної структури засудженого, яка змінюється у ході відбування покарання під впливом умов, в яких знаходиться засуджений; його мотивації; поведінки та можливих наслідків покарання для його психічного стану та здоров'я. Враховуються такі фактори як психологічна придатність засудженого до виконання покарання, рівень адаптації до ув'язнення, можливі ризики виникнення агресії або рецидиву після звільнення від покарання або його відбування.

Психологічна структура особистості злочинця (особи, що вчинила кримінальне правопорушення) – «це якості та властивості індивіда, а також їхні поєднання: властивості потребнісно-мотиваційної сфери (погляди, переконання, ціннісні орієнтації, установки тощо); інтелектуальні якості (рівень розумового розвитку, особливості мислення, уваги, пам'яті, уяви тощо); властивості, що представляють досвід, який значущий у злочинній активності (знання, вміння, навички, здібності); емоційно-вольові властивості, темперамент [3, с. 95].

Психічний стан – це загальна оцінка індивідуального стану психіки людини в певний момент часу. Він відображає емоційний, психологічний та когнітивний стан особи. Психічний стан включає такі складові, як емоції, настрої, рівень тривожності, енергія, концентрація уваги, рівень стомленості, рівень самопочуття тощо. Психічний стан може бути різним в різні періоди життя та під впливом різних факторів, таких як стрес, фізичний стан, психологічні чинники, наявність психічних розладів, вживання речовин, хронічні захворювання, знаходження в умовах ізоляції та багато інших.

Психологічна складова кримінального покарання включає розуміння впливу покарання на психіку особи, що вчинила кримінально протиправне діяння, процесу його виправлення та ресоціалізацію.

Вплив психологічної складової кримінального покарання на засудженого розглядається пенітенціарною психологією, яка «вивчає процес ресоціалізації з позиції системного підходу, аналізуючи усіх основних його учасників (засуджені, персонал установи виконання покарання та ін.) та всі складові, що мають вплив на цей процес: праця, колектив засуджених, режим, зв'язки засудженого з сім'єю та друзями. Покарання втілюється в режимі відбування покарання і суб'єктивно по-різному сприймається та переживається засудженими, перш за все різними є глибина, сила і тривалість переживань засудженими кари» [8].

Як вважає А. Є Дронов, «психологічний вплив покарання буде по-різному сприйматися засудженими і залежить від режиму покарання, ставлення засудженого до вироку, кількості судимостей, часу знаходження в установах виконання покарань, індивідуальних особливостей засудженого, віку, статі, соціального та сімейного становища та ін. Наприклад, жінки, як правило, сильніше та глибше, ніж чоловіки, переживають обмеження зв'язків із сім'єю та дітьми; ізоляція від зовнішнього світу в тюрмі глибша, ніж у колонії; сільський житель більш болісно переживає ув'язнення в приміщеннях камерного типу, ніж міський житель» [8].

У психологічній науці виділяють наступні «психологічні наслідки тюремного ув'язнення (примусової соціальної депривації): залежність від інституціональних структур і непередбачуваних обставин (призводить до підвищеної тривожності та безпорадності); гіпернастороження, міжособистісна недовіра та підозрілість (надмірний емоційний контроль, відчуження та психологічне дистанціювання від інших людей; соціальна замкнутість та депривації; засвоєння експлуататорських норм тюремної субкультури); знижене відчуття власної гідності та особистісної значущості (скомпрометований соціальний статус та стигматизована соціальна роль; навіювана думка про те, що засуджений заслугував цю деградацію та суспільний остракізм); посттравматичні стресові реакції на пригнічення кримінального ув'язнення (для значної частини засуджених, форми страждань

в умовах соціальної депривації виявляються «повторною травматизацією», оскільки вони вже мають психічні травми, отримані у дитячому віці та володіють негативним досвідом минулого) [3, с. 97]. Депривація (англ. deprivation) – це «психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти власні життєві психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу, що призводить до різних психологічних і моральних відхилень у поведінці та діяльності» [3, с. 30].

У системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, врегульованих кримінально-виконавчим законодавством, важливе місце займає соціально-виховна та психологічна робота. Відповідно до ч. 1 ст. 123 КВК України, «соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених» [2]. У ході відбування засудженими «покарання працівникам установ виконання покарань для реалізації ефективного психологічного впливу необхідно знати як різні групи засуджених та кожний засуджений окремо сприймають та переживають ті чи інші режимні правообмеження. Соціально-виховна робота спрямована на проведення корекції соціальної поведінки засуджених під час перебування їх у місцях позбавлення волі, виховання поваги до правил співжиття, формування та закріплення в них сумлінного ставлення до праці, прагнення до заняття корисною діяльністю, підвищення культурного рівня, загальноосвітнього і професійного навчання, розвиток корисної ініціативи, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених має здійснюватися диференційовано за допомогою внутрішньої класифікації засуджених, враховуючи їх особистість, учинений злочин, психічний і психологічний стан, ступінь соціальної занедбаності» [7].

Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених обираються з урахуванням виду покарання (пов'язане або не пов'язане із ізоляцією; пов'язане із майновим впливом або без такого впливу тощо), особистості засудженого (особа, яка вчинила воєнний злочин – комбатант; неповнолітній; жінка; особи похилого віку; особа, у дія якої маються ознаки рецидиву тощо), характеру, ступеня суспільної небезпеки (кримінальні проступки; нетяжкі, тяжкі чи особливо тяжкі злочини) та мотивів вчиненого кримінального правопорушення (низькі чи позбавлені низького характеру) та поведінки засудженого під час відбування покарання (правомірна або неправомірна).

До основних функцій працівників пенітенціарної служби слід віднести: вивчення та врахування психологічних та інших особливостей засудженого (досудова пробація на підставі ст. 9 Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р.); спілкування із засудженими на підставі побудови взаємної поваги та довіри; співчуваюче ставлення та розуміння до засудженого, вміння

вислухати та надати йому якісну допомогу та пораду; допомога у прийнятті та усвідомленні факту покарання, каяття та спокути за вчинене кримінальне правопорушення через застосування програми медіації, яка відбувається на підставі положень Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р., та медитаційних програм; вивчення мотивів та обставин, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та побудова з урахуванням цього відповідних прийомів та методів подальшому запобіганню вчинення нових кримінальних правопорушень (наглядова та пенітенціарна пробація на підставі ст. ст. 10,11 Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р.); корекція особистості та психологічна оцінка змін особистості під час перебування в місцях позбавлення (обмеження) волі; духовне виховання засуджених; трудове виховання; зміна (корекція) цінностей засудженого та досягнення позитивних змін у його поведінці; подолання агресивної поведінки; залучення до здорового способу життя; формування позитивного світогляду засуджених тощо.

На думку О.В. Діденко, О.І. Тимків та А.В. Бабич, «Задля забезпечення подальшої безпеки серед суспільства, працівники пенітенціарної служби виконують важливу роботу, яка спрямована на реалізацію особистості засуджених у соціально прийнятній формі індивідуально підходячи до кожної категорії ув'язнених...Кожна категорія засуджених є чутливою і уразливою та потребує особливого підходу в педагогічно-виховній роботі. Психологічно у кожного засудженого тієї чи іншої категорії виникає чимало проблем і перешкод до подальшої ресоціалізації, адже можуть з'явитися думки про самогубство, потяг до алкоголю та наркотичних засобів, апатія, агресія, гнів, депресія, нестійка поведінка та розлади психічного стану. Всі вище зазначені прояви важливо попередити або зупинити, що і є найважливішим аспектом у роботі персоналу установ виконання покарань» [9, с. 417].

Через повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної та незалежної держави – Україна, та вчинення на її території великої кількості воєнних та інших видів злочинів, постає питання про необхідність розшуку та притягнення до кримінальної відповідальності міжнародних злочинців – комбатантів, які вчиняють воєнні злочини, а також начальників, які надавали їм злочинні накази. Важливим та не дослідженим питанням, яке не вивчалось через особливості ведення виниклого міжнародного збройного конфлікту, аналогів якому ще у світі не було, виникла необхідність розроблення системи виправних, соціально-виховних та реабілітаційних заходів, направлених на запобігання у подальшому вчиненню вказаних видів злочинів. Воєнні злочини – «серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях» [10]. Воєнні злочини перераховані в ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального

суду – це грубі порушення Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., які проявляються у будь-яких діяннях проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями Женевської конвенції. Відповідно до Європейської конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1974 р., до воєнних злочинів строки давності не застосовуються. Суб'єктом пенітенціарного впливу вказаної категорії злочинів є комбатанти, тобто особи, які входять до складу збройних сил воюючої країни та прирівняних до них формувань, та беруть участь безпосередньо у воєнних діях, порушуючи закони та звичаї війни, а також інші норми міжнародного гуманітарного права, (а також командири та інші начальники, які віддавали їм злочинні накази – ст. 28 Римського статуту). Воєнні злочини можуть бути вчинені виключно в умовах збройного конфлікту і пов'язані з ним. Наразі притягнення до відповідальності комбатантів та їх командирів здійснюється за результатами розгляду судових справ у Міжнародному кримінальному суді (м. Гаага, Нідерланди) або у створених *ad hoc* судах (трибуналах). Такими судами були, наприклад, Міжнародний кримінальний трибунал по Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, а також низка «гібридних» судових установ (Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати судів Камбоджі) тощо. Особливості особистості засудженого комбатанта проявляються через характер вчинених злочинів, які пов'язані із агресивним воєнним вторгненням на територію іншої держави та вчиненням особливо тяжких злочинів, порушенням норм міжнародного гуманітарного права та як наслідок – необхідність призначення найсуворіших видів покарань. При цьому воєнних злочинців можна поділити на дві групи – це комбатанти, які безпосередньо приймають участь у вчиненні воєнних злочинів, та начальники, які можуть не приймати безпосередньої участі у збройному конфлікті, але надають злочинні накази та є співучасниками. Ці дві категорії злочинців потребують різної за змістом та характером системи пенітенціарних заходів. Згідно зі ст. 77 Римського статуту, особам, які вчинили воєнні злочини, можуть бути призначені наступні види покарань: « а) позбавлення волі на певний строк, обчислюваний у кількості років, що не перевищує максимально 30 років, або б) довічне позбавлення волі в тих випадках, коли це виправдано особливо тяжким характером злочину та індивідуальними обставинами особи, визнаної винною (ч. 1 ст. 77). На додаток до позбавлення волі Суд може призначити: а) штраф відповідно до критеріїв, передбачених у Правилах процедури і доказування; б) конфіскацію доходів, майна та активів, отриманих безпосередньо або опосередковано в результаті злочину, без шкоди для прав *bona fide* третіх сторін (ч. 2 ст. 77)» [11].

Психологічна складова кримінального покарання сприяє врахуванню індивідуальних особливостей засудженого та вибору оптимального виду та тривалості покарання з метою досягнення виправлення та ресоціалізації

особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також запобіганню її кримінально протиправній поведінці.

Висновки. Дослідження правової та психологічної складових кримінального покарання дозволило зробити наступні висновки: по-перше, кримінальне покарання є важливим інститутом кримінального права, визначення якого надається у ч. 1 ст. 50 КК України; по-друге, кримінальне покарання є найсуворішим заходом державного примусу, сутнісною ознакою якого є кара, тобто осуд винної особи, який є вираженням негативного ставлення держави і суспільства до порушення правил співжиття, яке відображається в обвинувальному вирокі суду; по-третє, призначення покарання є юридичним наслідком порушення соціальних та правових норм, які мають суттєвий вплив на особистість засудженої особи, а тому окрім розуміння правової сутності кримінального покарання, важливо враховувати його психологічну складову, яка проявляється через вплив на психіку засудженої особи за допомогою кари як сутності покарання, та умов відбування покарання як прояв його змісту; по-четверте, психологічна складова кримінального покарання включає розуміння його впливу на психіку засудженого, враховуючі усі особливості особистості, а також процесу його виправлення та ресоціалізації; по-п'яте, особливу категорію засуджених складають міжнародні злочинці – комбатанти (інша група – їх командири, що надають злочинні накази та можуть не брати безпосередньої участі у міжнародному збройному конфлікті). Комбатанти вчинюють воєнні злочини та беруть безпосередню участь у воєнних діях, порушуючи закони та звичаї війни, а також інші норми міжнародного гуманітарного права (як правило, це чоловіки з агресивно-руйнівною поведінкою та нестійкою психікою, які мають досвід вживання спиртних напоїв і наркотиків та чітко не сформовані цінності; мають ментально-культурні обмеження, які проявляються через низьку свідому поведінку, неповагу соціальних правил співжиття та їх порушення, що створює небезпеку для оточуючих; вчинюють особливо тяжкі злочини та потребують призначення найсуворіших видів покарання – ув'язнення на певний строк або довічне ув'язнення); по-шосте, розкриття психологічної складової кримінального покарання відбувається через досягнення мети покарання.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 31.03.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
3. Гарькавець С.О. Юридична психологія словник-довідник. Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 28.04.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. Конституція України: Основний закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Основи пенітенціарної психології та педагогіки. URL: <http://kvs-school.km.ua/tema-1-osnovy-penitencziarnoyi-psyhologiyi-ta-pedagogiky/>
8. Дронов А.Є. Режим відбування покарання як психологічний вплив на особистість злочинця. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/34307>
9. Діденко О.В., Тимків О.І., Бабич А.В. Психологічні особливості педагогічно-виховної роботи із засудженими різних категорій в установах виконання покарань. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 8. С. 414-417.
10. Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html>
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Статут ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F#n1085

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 28.04.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalno-vykonavchi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. [The Criminal Executive Code of Ukraine: Law of Ukraine from 11 July 2003]. Data onovlennia: 31.03.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
3. Harkavets, S.O. (2021). *Yurydychna psykhohiia slovnyk-dovidnyk [Legal psychology dictionary-reference]*. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. [The Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from 13 April 2012] Data onovlennia: 28.04.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid: Deklaratsiia OON vid 10.12.1948 r. [Universal Declaration of Human Rights: United Nations Declaration from 10 December 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi zakon Ukrainy vid 28.06.1996. [The Constitution of Ukraine: The fundamental law of Ukraine from 28 June 1996]. Data onovlennia: 01.01.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. *Osnovy penitentsiarnoi psykhohiia ta pedahohiky* [Fundamentals of penitentiary psychology and pedagogy]. Retrieved from: <http://kvs-school.km.ua/tema-1-osnovy-penitencziarnoyi-psyhologiyi-ta-pedagogiky/> [in Ukrainian].
8. Dronov, A.Ie. *Rezhym vidbuvannia pokarannia yak psykhohichnyi vplyv na osobystist zlochyntsia* [The regime of serving a sentence as a psychological influence on the personality of an offender]. Retrieved from: <http://www.mif-ua.com/archive/article/34307> [in Ukrainian].
9. Didenko, O.V., Tymkiv, O.I., Babych, A.V. (2022). *Psykhohichni osoblyvosti pedahohichno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenyi riznykh katehorii v ustanovakh vykonannia pokaran* [Psychological features of pedagogical and educational work with prisoners of different categories in penitentiary institutions]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal – Legal electronic journal*, 8, 414-417 [in Ukrainian].

10. Hnatovskyi, M., Korotkyi, T. Vyznachennia voiennykh zlochyniv u mizhnarodnomu kryminalnomu pravi [Definition of war crimes in international criminal law]. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/vyznachennya-voennih-zlochiniv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html> [in Ukrainian].

11. Rymyskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: Statut OON vid 17.07.1998 r. [Rome Statute of the International Criminal Court: UN Charter from 17 July 1998] [in Ukrainian].